

Szilvay Gergely

SEMPER IDEM: TÖRÉS HELYETT EGYENSÚLY

John W. O'Malley: *Mi történt a II. Vatikáni Zsinaton?* Jezsuita Kiadó, Budapest, 2015, 440 oldal, 3500 Ft

Meghunyáskodott-e a katolikus egyház a II. Vatikáni Zsinaton a modern világ előtt? Önazonos maradt-e, vagy megszakadt a szenthagyomány? Több emberhez jut-e el azóta az egyház üzenete, vagy inkább önfeladásról beszélhetünk? Feljogosít-e a „zsinati szellem” további változtatásokra? Ilyen kérdések merülnek fel rendszerint az 1962–65 között ülésező II. Vatikáni Zsinattal kapcsolatban, amelynek tavaly ünnepelték az ötvenedik évfordulóját.

XVI. Benedek pápa 2005-ös, a római kúria tagjaihoz intézett karácsonyi beszédében védelmezte meg a „kontinuitás hermeneutikáját”, azt az alapelvet, hogy a zsinatot nem törésként kell értelmezni az egyház történetében, hanem szerves folytatásként: az nem felváltotta a korábbi szemléletet, hanem korrigálta, kiegyensúlyozta. Benedek pápa nem véletlenül hangsúlyozta ezt: teológuskörökben ismert a progresszív „bolognai iskola”, amely egyébiránt sokkötetes, igen grandiózus vállalkozásban dolgozza fel a zsinat történetét, ám éppen törésként értelmezve azt.¹ A probléma az egyház identitását érinti: milyen mértékű és milyen jellegű változás fogadható el egy intézményben, amely örök, isteni igazságok letéteményesének tartja magát?

A „zsinati irodalom” fájóan gyér itthon (az egyházi kiadók inkább a másodrangú lelkiségi irodalomra koncentrálnak). A Szent István Társulat többször kiadta a II. Vatikáni Zsinat dokumentumait, kommentárral ellátva, és elérhető Ralph M. Wiltgen *A Rajna a Tiberisbe ömlött* című, a zsinatról szóló 1988-as munkája, amely a legismertebb, nagyközönségnek szóló könyv a zsinat történetéről és értelmezéséről. Úgyszintén a laikus érdeklődők számára készült Hubert Jedin *A zsinatok története* című 1978-as munkája, amely segíthet az egész egyháztörténet távlatába helyezni az eddigi utolsó, 21. egyetemes zsinatot. Ehhez jön most a jezsuita John W. O'Malley kötete.

Mint O'Malley írja: a II. Vatikáni Zsinatot sokan a „konstantini korszak”, vagy épp „az ellenreformáció korszaka” lezárásaként értelmezik. Ez az „egyház hosszú 19. százada”, amely a francia forradalomtól XII. Piusz pápaságának végéig, 1958-ig tartott. A szerző szerint a zsinati tanácskozások mélyén három alapkérdés húzódik meg: „1. Milyen körülmények között jogos és helyes változásokat eszközölni az egyházban, és milyen érvek szükségesek a változáshoz? 2. Milyen a viszony az egyház központja és perifériája

¹ A bolognai Vallási Tanulmányok Intézete 1995 és 2001 között számos nyelven kiadott öt kötetében dolgozta fel a II. Vatikáni Zsinat történetét, s az ebben megnyilvánuló „törés hermeneutikája” meghatározó értelmezéssé vált a teológiában. Az iskola két legfontosabb alakja Alberto Melloni és Giuseppe Alberigo volt. A bolognai iskola három legfőbb kritikusa Walter Brandmüller bíboros, Roberto de Mattei történész és Joseph Ratzinger bíboros (a későbbi XVI. Benedek).

között, konkrétan: hogyan osztható meg helyesen a hatalom a pápaság (beleértve a vatikáni hivatalokat) és az egyház többi része között? 3. Milyen módon és stílusban gyakorolható az egyházi hatalom?” Meglátásom szerint az első kérdés érinti leginkább az egyház önazonosságát, a másik kettő inkább taktikai jellegű – habár a második kérdés kapcsán felmerül, hogy „összeegyeztethető-e az I. Vatikáni Zsinaton dogmaként kihirdetett pápai primátus (egyházfőség) azzal a meggyőződéssel, hogy a püspököknek is részt kell kapniuk az egyházi hatalomban?” A központ–periféria kérdéskörének van egy párja is: „az egyházrend és a karizma viszonya”, ami a törvények betartásának és az engedelmisségnek a viszonyát veti fel az egyéni kezdeményezéssel és a hívek saját vallási élményeivel kapcsolatban.

A zsinat stílusa is új volt: felretette a 325-ös nikaiai zsinat óta alkalmazott törvényhozó modellt, amelyik szerint a zsinatok kánonokat tesznek közzé, a tanítással kapcsolatos kérdésekben határoznak és bíráskodnak, ami leginkább az eretnekségek elítélését jelentette; „helyette a nagyrészt meggyőzésen és értelmes ajánlatok felkínálásán alapuló modellt dolgozott ki”. Ezzel együtt viszont mellőzte a zsinat előtt uralkodó skolasztikus és egyházjogi nyelvezetet, ami ugyan racionális, logikus és pontos volt, ám O'Malley szerint nem szólt a szívhez, az emberhez, és mellőzte a történelmi szemléletet. A „zsinat szellemisége”, amelynek (miben)léte körül oly sok vita folyik ma is, ebből a stílusból fakad: „a »zsinat szellemiségének« is nevezhető jelenséget olyan általános irányultságnak tekinthetjük, amely a zsinat egyes konkrét határozatai mögött tapintható ki” – írja a szerző.

A zsinatot legerőteljesebben befolyásoló teológiai irányzatok nagy hangsúlyt helyeztek a történetiségre. Ezért a központi fogalmaik az *aggiornamento* (modernizálás, pontosabban „naprakésszé válás”), a *ressourcement* (a forrásokhoz való visszatérés) és a tanfejlődés voltak (utóbbi szerint „a hagyomány nem tétlen, hanem dinamikus”).

A francia forradalom óta a pápák rendszerint határozott hangnemben ítélték el a világ tévedéseit: XVI. Gergely pápa 1832-ben a *Mirari Vos* enciklikával, IX. Piusz az 1864-es *Syllabus Errorummal*, amely nyolcvan tévedést nevesített, X. Piusz az 1907-es *Lamentabili*vel 65 „modernista” tétel felett mondott ítéletet, majd két hónap múlva erről a listáról a *Pascendi Dominici Gregis* című enciklikában is megemlékezett, végül bevezette az antimodernista esküt a klerikusok és a teológiai karok tanárai számára, amit csak 1967-ben függesztett fel a Vatikán.² Az egyházban hosszú folyamat eredményeként 1879-ben XIII. Leó *Aeterni Patris* kezdetű enciklikájával az Aquinói Szent Tamás filozófiáján és teológiáján nyugvó neotomizmus lett a hivatalos filozófia és teológia. A neotomizmus dominanciája lényegében a II. Vatikáni Zsinattal szűnt meg, ugyanakkor nem tűnt el, sőt az egyébként a fenomenológiát kedvelő II. János Pál több megnyilatkozása is tomista jellegű volt.³

² Az említett pápai dokumentumok részben vagy egészben (minden más, a szövegben említett egyházi megnyilatkozással együtt) itt olvashatóak: Heinrich DENZINGER – Péter HÜNERMANN: *Hitvallások és az Egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, Örökmécs Kiadó – Szent István Társulat, Budapest, 2004.

³ Például az 1993-as *Veritatis splendor*, az erkölcs alapjairól szóló enciklikája vagy az 1998-as, a hit és ész viszonyáról értekező *Fides et ratio*. II. János Pál egyébként a fenomenológus Max Scheler tanaira építhető keresztény etikáról írta doktori dolgozatát a '40-es években, méghozzá a modernizmus elleni küzdelem egyik fő neotomista teológusa, Réginald Marie Garrigou-Lagrange témavezetésével.

A 19. század végétől a II. Vatikáni Zsinatig a római központ minden más teológiai irányzatot a kemény kéz politikájával próbált elfojtani. Ez leginkább a francia–német dominanciájú Nouvelle Théologie-re állt, amelyet ellenfelei kezeltek egységes mozgalomként és neveztek el így, bár tagjai közé olyan, azóta külön utakon járó teológusokat soroltak, mint Henri de Lubac, a jezsuita Pierre Teilhard de Chardin és Karl Rahner, Hans Urs von Balthasar, a dominikánus Yves Congar és Marie-Dominique Chenu, valamint Hans Küng és Edward Schillebeeckx – vagy épp a későbbi pápa: Joseph Ratzinger. Az „új teológia” képviselői *ressourcement*-on általában az egyházatyákhoz, azaz az első évezred jeles teológusaihoz való visszanyúlást értették. Az új teológia számos képviselője nagy hatással volt a zsinatra, akár mint valamely résztvevő püspök teológus szaktanácsadója. A későbbiek fényében gyakorlatilag azt is mondhatjuk, hogy az „új teológia” győzelmet aratott a „római teológia” fölött.

A zsinaton lényegében két csoport állt egymással szemben. A kisebbségi csoport a neotomista, egyházi nyelvű római teológiát követte. A többség már a zsinat elején elégedetlenségét fejezte ki Róma módszereivel kapcsolatban, és nagyobb beleszólást kért az egyház ügyeinek intézésébe. A két, talán leggyakrabban ellentétbe kerülő vezér azonban kuriális bíboros volt: a később Hittani Kongregációvá átnevezett Szent Officium vezetője, Alfredo Ottaviani, valamint a német nemzetiségű, de ekkor már 35 éve Rómában szolgáló jezsuita, Augustin Bea, aki XII. Piusz gyóntatójaként is szolgált. A kisebbségi csoport vezető személyiségei közé tartozó Giuseppe Siri genovai érsek szerint minden veszélyes újítás „az Alpokon túliaktól” érkezett, utalva a reformpártiak között vezető szerepet játszó német és németalföldi püspökökre, teológusokra (nem véletlen a fentebb idézett Wiltgen-könyv címe).

Nem minden értelmezhető azonban e törésvonal mentén. A zsinat egyik legnagyobb vitája a vallásszabadsággal volt kapcsolatos. Az egyébként konzervatívok közé tartozó Francis Spellman New York-i érsek, XII. Piusz jóbarátja a jezsuita John Courtney Murrayt vitte magával tanácsadónak, aki régóta a vallásszabadság fő szószólója volt – s mögötte álltak a zsinat amerikai résztvevői. A vita lényege az volt, hogy az egyház addigi álláspontja szerint ahol a katolicizmus nem államvallás vagy nem a többség vallása, ott meg kell adni a katolikusoknak a vallásszabadságot, ahol viszont bevett vagy államvallás, ott az államnak ki kell állnia a katolicizmus mellett, mivel az egyház van a teljes igazság birtokában, az államnak elő kell mozdítania az igazság ügyét, tévedéshez való jog pedig nem létezik. A zsinat végül magáévá tette a vallásszabadság eszméjét azon régi keresztény elvre alapozva, hogy őszinte megtérés csak szabadon, erőszak nélkül érhető el, valamint az igazság és Isten keresését nem akadályozhatják kormányok. Ugyanakkor a probléma az volt, hogy sokan a lelkiismereti szabadságban a vallási közömbösség és relativizmus trójai falovát látták. Később mindenesetre VI. Pál pápa hangsúlyozta, hogy a vallásszabadság nem a vallások és kultúrák nem létező egyenlőségén alapul, hanem az ember ontológiai méltóságán.⁴

⁴ VI. PÁL: *Beszéd a Bíborosi Kollégiumnak* = *Insegnamenti di PAOLO VI.*, XIV., Libreria Editrice Vaticana, 1976, 1088–1089, idézi Hittani Kongregáció: *Katolikusok részvétele és magatartása a politikai életben*, 2003. január 16. (hálózati verzió: <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=147#J29>).

Leginkább a liturgiáról, a kinyilatkoztatásról, az egyházzól, az egyház és modern világ viszonyáról és a vallásszabadságról szóló szövegtervezeteket kísérte nagy vita. Csak néhány fontos mozzanatot villantok fel a teljesség igénye nélkül ezekkel kapcsolatban, hogy kirajzolódjon a viták tétje és természete.

Az első tervezet szerint *De fontibus revelationis* (A kinyilatkoztatás alapjai) című dogmatikus konstitúció az isteni kinyilatkoztatásról a Szentírás és a szenthagyomány viszonyát tárgyalta; alapvető és jelentős átdolgozás után a *Dei Verbum* (Isten igéje) címet kapta. Ennek következtében újra középpontba került a Biblia-olvasás az egyházban. A zsinat előtt nem nagyon bátorították a katolikus híveket a Biblia olvasására, mivel úgy vélték, hogy az egyszeri hívő esetében fennáll a rossz értelmezés veszélye; ami egyben az ellenreformáció különállást hangsúlyozó taktikai húzása is volt a *Sola Scriptura* protestáns elvével szemben.

Az egyházzól szóló dogmatikus konstitúció tervezete a *De Ecclesiae Unitate* (Az egyház egységéről) címet viselte. Jellemző a többségi Émile Joseph De Smedt bruges-i püspök felszólalása a tervről: az szerinte triumfalista, klerikális és juridicista. Az egyház természetéről szóló zsinati viták háttérben a „törvény és karizma” kettőssége állt: a hivatalos megfogalmazások az egyház monarchikus, hierarchikus jellegét, a hívek alattvalói státusát hangsúlyozták, az új irányzatok azonban a hangsúlyt arra helyezték, hogy az egyház Isten népe, amelynek tagjai valamiképp mégis egyenlők. Azt is mondhatnánk, hogy az intézményi egyházszemlélet és a közösségi egyházszemlélet került itt ellentétbe. A végső szöveg mindenesetre már nem az egyház egységéről szólt, hanem az „egyház misztériumáról”, címe pedig *Lumen Gentium* (Népek világossága) lett, amit már megelőlegezett XII. Piusz 1953-as, *Mystici Corporis Christi* kezdetű enciklikája is.

A többség egyik vezéregyénisége, a belga Suenens bíboros egy felszólalása szerint a zsinatnak át kell tekintenie az egyház belső világát, másrészt kifelé is tájékozódnia kell, hogy segítséget nyújtson a világnak. Így hármass dialógust folytathatna: párbeszédet a saját tagjaival, ökumenikus párbeszédet „az egyházzal jelenleg láthatóan nem egyesült testvérekkel” és párbeszédet a modern világgal. Ebből az ötletből született meg az azóta is leggyakrabban hivatkozott zsinati dokumentum, a *Gaudium et Spes*, amely nem dörgedelmesen ítéli el a mai világot, hanem párbeszédre hívja, a dialógust hangsúlyozza, meglátja a jót a világban, és segíteni kíván a modern embernek, nem pedig utasítani őt.

Ezzel kapcsolatban érdemes rámutatni egy igen érdekes törésvonalra: többen hangsúlyozták, hogy a zsinat túlságosan nagy szerepet szán az egyháznak az emberi társadalom javainak előmozdításában, ahelyett, hogy legfőbb, természetfölötti küldetését emelné ki. Leginkább az ágostoni szemléletű, a krisztusi keresztet középpontba állító német teológusok voltak ezek a kritikusok, köztük Ratzinger és Rahner. A világot optimistábban szemlélő francia teológiai hagyomány a keleti egyházatyákra és Szent Tamásra vetette tekintetét, valamint inkább az isteni megtestesülésre helyezte a hangsúlyt. Ez a többség belüli törésvonal volt.

Miből fakadnak a zsinattal kapcsolatos mai dilemmáink? Azon progresszívek szerint, akik a zsinati szellemre hivatkoznak, az egyház még mindig nem valósította meg a zsinatból fakadó teendőket, amelyek olyan egyházkormányzati lépésektől, mint a decentralizáció, egészen a tanítás megreformálásáig terjedhetnek (női papok, melegházasság stb.). A

tradicionalisták viszont úgy látják, az egyház elvesztette a meccset a modernitással szemben, megadta magát, eltűnt belőle a varázslat. Tipikus képviselője volt eme szemléletnek Molnár Tamás, aki *A pogány kísértés* című kötetében fejtette ki erre vonatkozó nézeteit.

O'Malley szerint az 1962–65-ös II. Vatikáni Zsinat „többek közt a következő szavakat használja: testvérek, nővérek, barátság, együttműködés, partneri viszony, szabadság, párbeszéd, zarándok, szolgálta, fejlődés, haladás, karizma, méltóság, életszentség, lelkiismeret, kollegialitás, Isten népe, minden hívő egyetemes papsága”. A zsinattal a katolicizmus két felfogása tárul elénk: „parancs helyett meghívás, jogszabályok helyett eszmények, tételes megfogalmazás helyett misztérium, fenyegetés helyett meggyőzés, kényszerítés helyett a lelkiismeret követése”. O'Malley hangsúlyozza, hogy mindez nem új a keresztény hagyományban, ugyanakkor „a zsinatnak nem állt szándékában, hogy egyik szemléletmód helyébe a másikat állítsa, hanem a két szemléletmód közti egyensúly megeremtésére törekedett”. XXIII. János pedig azt hangsúlyozta, hogy a zsinat feladata lelkipásztori jellegű. Ottaviani ezt (kissé talán erőltetetten) úgy értelmezte: attól lelkipásztori, hogy diadalmasan felmutatja a tanítást. O'Malley úgy látja: „lelkipásztori önértelmezésénél fogva a II. Vatikáni Zsinat eleve tanító zsinat is” – amivel megfordítja Ottaviani értelmezését. Ugyanakkor O'Malley azzal, hogy a fenti mondataiban a „helyett” kifejezést használja, épp a törés hermeneutikáját erősíti. Inkább úgy kellene fogalmaznia: „parancs *mellét* meghívás”, „jogszabályok *mellét* eszmények” – be kell vallani ugyanakkor, hogy ebben a mellérendelésben erős feszültség rejlik, ami sohasem lesz kiküszöbölhető. Talán ez nem is szükséges.

A zsinati szellem jegyében a tanfejlődés progresszív értelmezésének egyik alapjaként szoktak hivatkozni John Henry Newman, 19. századi konvertita témában írt, nagyhatású esszéjére, amelyre a formálódó neotomista és ultramontán közegben gyanakvással tekintettek az egyházban. O'Malley is hivatkozik a zsinati előfutárnak tekintett Newmanre, akit XVI. Benedek boldoggá avatott. Ratzinger és az új teológia azért kedvelhette a politikai konzervativizmus számára is fontos Newmant, mert a patrisztika meghatározó és korai művelőjeként jól illett a *ressourcement* programjához. Ő az anglikán egyház kontinuitását akarta igazolni a korai egyházzal, ám épp ezzel kapcsolatos tanulmányai indították el a katalizálás útján. Ennek eredménye lett az *An Essay on the Development of Christian Doctrine* (1845).

Eközben viszont O'Malley elítélően nyilatkozik az egyházkormányzati ultramontanizmus teoretikusáról, Joseph de Maistre-ről annak *Du Pape* című kötete okán. Mindez azért érdekes, mert Newman elismerően szólt de Maistre-ről mint az egyházat védelmező laikusról. Ez még akkor is figyelemre méltó, ha kettejük tevékenysége más területet érint, nevezetesen Newmané a dogmatikát, de Maistre-é az egyházkormányzatot. Még fontosabb ennél azonban, hogy Newman hagyománnyal kapcsolatos vizsgálódásai megengedik ugyan új tanok hirdetését, amennyiben azok következnek az eddigiekből vagy nem léteztek korábban, de összeférnek azokkal, ám az eddigiekkel ellentétes tanok hirdetését nem.⁵

⁵ Newman a tanítás autentikus kibontakozásának és egységének hét ismérvét nevezi meg: 1. meg kell őriznie az eredeti karakterét; 2. ugyanazokat az alapelveket kell vallania; 3. tudnia kell külső hatásokat magába építenie az eredeti alapelv megőrzésével; 4. logikailag összefüggőnek kell lennie; 5. következnie kell a ké-

A politikai konzervativizmus köreiben gyakran hallani a zsinat kritikáját. Ez a kritika ellentmondásos: az amúgy platonista–tomista Josef Pieper épp a neotomizmus francia ágát ítélte már túlságosan karteziánusnak és racionalistának.⁶ A zsinat nagyobb megértést tanúsított a helyi hagyományok, a lokális sokszínűség iránt is. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a zsinati atyák túlnyomó többsége állt szemben a sorozatosan vereséget szenvedő kisebbséggel, s meggondolatlanság volna ennyi tapasztalt püspök bölcsességét mellőzni. A konzervatív – mint a racionalizmus ellenzője – a szívre ható érvek és a retorika fontosságát is el kell hogy ismerje, amint a zsinat is hangsúlyozta ezt. Az viszont mégiscsak abszurd lenne, ha parancs helyett a meggyőzést hangsúlyozva épp a világos és pontos fogalmazásban, ésszerűségben élen járó neotomizmust akarnánk kidobni az ablakon.

Ha a zsinat nem dogmatikai volt, értelmezhető kell hogy legyen az egyház addigi hagyományának, tanításának fényében. Ennek az olvasatnak pedig, ha az említett egyensúly megtartása a fontos számára, szükséges, hogy része legyen az, hogy ha a zsinat által joggal hangsúlyozott értékek irányába aránytalan elbillenést tapasztal, akkor az olyan értékeket hangsúlyozza, mint az intézményiség, a hierarchia, a tekintély, az engedelmesség, az észre ható érvek – márpedig ma a szívre hatás és a teológiai kutatás szabadsága jegyében elterjedt az egyházi közbeszédben a mismásolás, az ellentmondások misztériumként való prezentálása, a kényes kérdésekben pedig az, hogy minden plébános mást mond az érdeklődőnek. Ferenc pápa kérdésére pedig – „ki vagyok én, hogy megítéljem?” – a válasz az kellene hogy legyen: ki, ha nem a római pápa?

A vita bizonyára soha nem fog véget érni a zsinati szellemről. Magából a zsinatból nem biztos, hogy kiolvasható egy szükségszerű értelmezési mód. Egy örökös, progresszív zsinati szellem feltételezése viszont széteséshez vezetne, így inkább a zsinati dokumentumokat – akármilyen lehetőségek rejlenek is bennük – az egyház önazonossága érdekében szorososan, a kontinuitás hermeneutikája alapján érdemes értelmezni.⁷ Hogy a változásban és az egyensúly megtalálásában is igaz legyen Ottaviani bíboros méltóságot sugárzó jelmondata: *Semper Idem*, azaz: „mindig ugyanaz”.

sőbbi fejleményeknek a korábbiakból (azaz a korábbiaknak anticipálnia kell a későbbieket); 6. szükséges, hogy megőrizze a régi elveket, akár új formában, azaz konzervatív attitűddel kell a múlt iránt viseltetnie; valamint 7. folyamatosan állhatatosnak kell lennie, hosszú időn keresztül megfelelő állapotban kell megmaradnia. Lásd John Henry NEWMAN: *Works*, The Perfect Library, 2013 (e-book-kiadás).

⁶ Josef PIEPER: *Tradition. Concept and claim*, St. Augustine's Press, South Bend, 2010, XXIV.

⁷ Ezt a Leo Strauss-i szoros olvasathoz vagy az amerikai alkotmánnyal kapcsolatos originalizmushoz tudnám hasonlítani.